પ્રવચન નં. ૨૦૨, ગાથા–૧૭૦, શ્લોક–૨૮૬, સોમવાર, અષાઢ વદ ૯, તા.૪-૦૮-૮૦

'નિયમસાર'. ૧૭૦-ગાથા. એનો બીજો પેરેગ્રાફ. જરીક જ્ઞાનને વર્ણવે છે. આચાર્યે પોતા માટે બનાવ્યું છે ને એટલે એકદમ સ્પષ્ટ બહુ કરે છે. લાગે સાધારણને ઝીણું પણ સ્પષ્ટ બરાબર કરે છે. આ આત્મા.. અજ્ઞાની વિતર્ક કરે છે.

'તે (વિપરીત વિતર્ક–પ્રાથમિક શિષ્યનો અભિપ્રાય) ક્યા પ્રકારે છે? (તે આ પ્રકારે છે :–) 'પૂર્વોક્તસ્વરૂપ (જ્ઞાનસ્વરૂપ) આત્માને આત્મા ખરેખર જાણતો નથી,'...' આહાહા..! ફક્ત આત્મા આત્મામાં સ્થિર થઈ ગયો. સ્થિર થયા પછી જાણવું ક્યાં રહ્યું? જાણવું અને જાણનારો એમ કે વિકલ્પ છે. તર્ક કરે છે, હોં! વાત ખોટી છે. વ્યવહારવાળો તર્ક કરે છે કે આત્મા પોતામાં સ્થિર થઈ જાય છે પછી વળી જાણવું એવો વિકલ્પ ક્યાં રહ્યો? એમ કહે છે. કહો, આવી વાત પણ...

આચાર્યે પોતાના માટે આ બનાવ્યું છે. એમાં એક એકની સ્પષ્ટ વાત. કેવળજ્ઞાનની પણ સ્પષ્ટ વાત કરે છે. **'પૂર્વોક્તસ્વરૂપ (જ્ઞાનસ્વરૂપ) આત્માને આત્મા ખરેખર જાણતો નથી, સ્વરૂપમાં અવસ્થિત રહે છે...'** આહાહા..! પરનું તો કરે નહિ, પરથી તો પોતામાં કાંઈ થતું નથી. પણ શિષ્યનો તો પ્રશ્ન એ છે કે આત્મા આત્માને પણ જાણતો નથી. કેમકે આત્મા આત્માને જાણે તો દ્વિવિધ વિકલ્પ ઊઠે. એટલે આત્મા સ્થિર છે એમાં જાણતો નથી. એમ એનો પ્રશ્ન છે. આહાહા..! એ પ્રશ્નમાં તો એમ આવ્યું કે જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન પોતા સિવાય કોઈ બીજી ચીજને અડતો નથી અને કરી શકતો નથી. એ વાત તો બરાબર છે. પણ આત્મા આત્માને સ્થિર થઈને જાણે, આત્મા આત્મામાં સ્થિર થઈને જાણે એ કઈ રીતે? આ પ્રશ્ન છે. આહાહા..! 'ડાહ્યાભાઈ'! પ્રશ્નનો હેતુ આ છે કે ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા, એ પોતા સિવાય પરનું તો કાંઈ કરે નહિ. એક અક્ષર પણ લખી શકે નહિ. અક્ષર પણ બોલી શકે નહિ. આહાહા..! આ કેવું લાગે માણસને? એ તો સવારમાં આવ્યું હતું, આહાર આત્મા લઈ શકે નહિ. ઓહોહો..!

મુમુક્ષુ :– એને દેહ જ નથી ને. આત્માને દેહ જ નથી.

ઉત્તર :– પ્રેરક છે પણ .. પ્રેરક પરનું કંઈ કરી શકે એમ નથી.

જેમ ધજા વાયુ પ્રેરક છે. ધજા હોય છે ને ધજા? વાયુ પ્રેરક છે. તોપણ વાયુ એને કાંઈ કરતો નથી. શું કીધું? ધજા છે ને ધજા? આમ જે પવન આવે તો એ પ્રેરક છે. વાયુ પ્રેરક છે. છતાં એ કપડાને હલાવી શકે નહિ. ધર્માસ્તિ આદિ પ્રેરક નથી. પોતે ગતિ કરે તો છે. નિમિત્ત તરીકે છે. નિમિત્તથી થતું નથી. ધર્માસ્તિકાય છે તો આત્મા ગતિ કરે એમ નથી. આહાહા..! ધર્માસ્તિકાયવત્ સર્વ જગતમાં... ધર્માસ્તિકાયવત્ નિમિત્ત કહ્યું છે. 'ઇષ્ટોપદેશ'. 'ઇષ્ટોપદેશ'માં ૩૫મી ગાથા. જગતમાં બધા નિમિત્ત ધર્માસ્તિકાયવત્ છે. અર્થાત્ નિમિત્ત પરમાં કાંઈ કરતું નથી. નિમિત્ત તટસ્થ રહે છે અને દરેક દ્રવ્યનું પોતાની પર્યાયનું કાર્ય પોતાથી થાય છે. એ 'ઇષ્ટોપદેશ'ની ૩૫મી ગાથામાં કહ્યું છે. આહાહા..! આવું સાંભળ્યું ન હોય.

પરમાણુનું કરી શકે નહિ. આ હાથનું કરી શકે નહિ. કર્મ બાંધી શકે નહિ. આત્મા કર્મ બાંધી શકે નહિ, કર્મ તોડી શકે નહિ. કેમકે કર્મ પરમાણુ સ્વતંત્ર (છે). એની પર્યાયમાં કર્મ થવા લાયક હોય તો થાય છે અને કર્મની પર્યાય બદલીને અકર્મરૂપ થવી (હોય તો તે સ્વયં થાય છે). કર્મના નાશનો અર્થ, કાંઈ કર્મનો નાશ નથી થતો. નાશનો અર્થ–અકર્મરૂપ પર્યાય પરિણમે એનું નામ નાશ કર્યો. આહાહા..! વીતરાગ વાણી, દિગંબર સંતોની વાણી ક્યાંય છે નહિ. આહાહા..! એની એક એક વાતમાં આખું ચૌદ બ્રહ્માંડનું રહસ્ય ભરેલું છે. પણ લોકો વાંચે નહિ અને વાંચીને પણ એમ ને એમ પોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે દીધે રાખે. એમ ન હોય, બાપુ! આ તો વીતરાગનો માર્ગ છે.

પરમાત્મા સર્વજ્ઞ વીતરાગ કહે છે કે એ વાયુને પણ પ્રેરક કહેવાય ધજાને પણ છતાં પ્રેરક વાયુને લઈને એ ધજા હલે છે, એમ નથી. આહાહા..! એમ આત્મા પરના કોઈ કાર્યમાં પ્રેરક છે એમ નથી. પણ શિષ્યનો પ્રશ્ન તો એથી વિશેષ છે. પરનો કર્તા અને પ્રેરક તો નથી પણ પોતામાં સ્થિત, પોતે તો પોતાને પણ નથી જાણતો. વળી સ્થિર થવું અને જાણવું એ બે ક્યાંથી આવ્યું? આહાહા..! એ તો આચાર્ય પોતે તર્ક ઉઠાવીને વ્યવહારવાળાને બોલાવે છે. વ્યવહારવાળા આમ બોલે છે. આહાહા..!

'(–આત્મામાં માત્ર સ્થિત રહે છે). જેવી રીતે ઉષ્ણતાસ્વરૂપ અગ્નિના સ્વરૂપને (અર્થાત્ અગ્નિને) શું અગ્નિ જાણે છે?' એ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. ઉષ્ણતાને અગ્નિ જાણે છે? આહાહા..! **'ઉષ્ણતાસ્વરૂપ અગ્નિના સ્વરૂપને (અર્થાત્ અગ્નિને) શું અગ્નિ જાણે છે?'** શું અગ્નિ પોતાના સ્વરૂપને જાણે છે? **'(નથી જ જાણતો.) તેવી જ રીતે જ્ઞાનજ્ઞેય સંબંધી વિકલ્પના અભાવથી...'** એનો કહેવાનો આશય હવે અહીં છે. આત્મા જ્ઞાન અને પોતાને જાણે જ્ઞેય, બે ક્યાંથી આવ્યું? સમજાણું કાંઈ? પૂછનારનું હૃદય આ છે. આચાર્યને આ સ્પષ્ટ કરવું છે કે આ આત્મા જ્ઞાન છે. આપે તો ત્યાં સુધી કહ્યું કે એક રજકણને પણ ગ્રહે નહિ. આહાહા..! રજકણને પણ અડે નહિ. ત્યારે આ જ્ઞાન અને જ્ઞેય બે છે ને? જાણનાર અને જણાય પોતે આત્મા, જાણનાર આત્મા અને જણાય જ્ઞેય આત્મા. એમ બે થયા. **'જ્ઞાનજ્ઞેય સંબંધી વિકલ્પના...'** જ્ઞાન અને જ્ઞેય સંબંધી... આહાહા..! ગજબ વાત છે. ક્યાં લઈ જાય છે! **'અભાવથી આ આત્મા આત્મામાં (માત્ર) સ્થિત રહે છે...'** શિષ્યનો પ્રશ્ન છે વ્યવહારનો. આત્મા તો આત્મામાં સ્થિર (રહે છે), બસ. પરનું કરે નહિ ને પોતાને જાણે નહિ. આહાહા..!

એનો ઉત્તર. **'(ઉપરોક્ત વિતર્કનો ઉત્તર :–) 'હે પ્રાથમિક શિષ્ય! અગ્નિની માફક શું આત્મા અચેતન છે'...'** આહાહા..! પ્રશ્ન શું છે? કે આત્મા પૂર્ણ થઈ જાય છે. સ્થિર સ્થિર (થઈ જાય) પછી વળી પોતાને જાણે એવું ક્યાંથી આવ્યું? એમ કહે છે. છેલ્લી અવસ્થા થઈ. સ્થિર થઈ ગયો, કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું. પોતામાં સ્થિર થયો તે પોતે પોતાને જાણે એવા બે ભેદ ક્યાંથી આવ્યા? એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. આહાહા..! એ વિકલ્પ પણ એને હોતો નથી. એમ કહે છે. શિષ્ય તો પ્રશ્ન કરે છે. આહાહા..! ઝીણી વાત છે, પ્રભુ!

અંતર ચૈતન્યની મોટપનો પાર નથી, પ્રભુ! ચૈતન્યમાં અનંત રત્ન ભર્યા છે. ચૈતન્યરત્નાકર. ચૈતન્યરૂપી રત્નોનો આકાર–દરિયો. આહાહા..! પણ એમાં જ્ઞેય, પોતે જ્ઞેય છે એને જ્ઞાન ન જાણે એમ નથી. ભલે જ્ઞાન અને જ્ઞેય એવા બે ભેદ પડ્યા. આહાહા..! પણ ન જાણે એમ નથી. આહાહા..! 'કર્તા-કર્મ અધિકાર'ની ૧૪૨ ગાથા. આત્મા જાણનાર અને આત્મા જાણે પોતાને એમ કરે તો વિકલ્પ થાય છે. એ બીજી ચીજ છે. સમજાણું કાંઈ? એ કહ્યું કે આત્મા પોતાને જાણે, પોતાને જાણે. એ અહીંયાં પહેલા 'સમયસાર'માં પણ આવી ગયું. એ પોતાને જાણે એમાં પણ બે ભેદ પડ્યા. એ તો જ્ઞાયક તે જ્ઞાયક

જ છે. આહાહા..! આવી ગયું, આવી ગયું ને. અને ત્યાં પણ ગાથા લીધી કે આત્મા જાણનાર-દેખનાર છે એ પણ સદ્ભુત વ્યવહારનય થયો. વ્યવહારનય થયો. આહાહા..! હજી આ તો બહારના વ્યવહારમાં રોકાયો. પરનું કરું, દયા પાળું, વ્રત કરું, આ કરું ને આ કરું. આહાહા..! અહીંયાં તો કહે છે કે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થયો અને પોતાને જાણે એમ ક્યાંથી થયું? એવો શિષ્યનો પ્રશ્ન છે.

કહ્યું કે, ભાઈ! **'અગ્નિની માફક શું આત્મા અચેતન છે...'** અગ્નિ તો અચેતન છે. આત્મા શું અચેતન છે **'(કે જેથી તે પોતાને ન જાણે)?'** આહાહા..! અહીં તો જાણવું... જાણવું.. જાણવું.. જાણવું... પરને, સ્વને જાણવા સિવાય કોઈ વાત આત્મામાં નથી. આહાહા..! 'હસમુખભાઈ'! કોઈ દિ' સાંભળ્યું નથી. ત્યાં તમારા ચોપડામાં કાંઈ ન મળે. પુસ્તક રાખ્યા હોય તો વાંચ્યા ન હોય. વાંચે તો સમજે નહિ પાછા. સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- મહેનત કરે તો સમજાય.

ઉત્તર :- ઓલા પથરા મૂકીને નવરા થાય ત્યારે ને? એની ક્યાં વાત છે? આ અમારે 'મનસુખ', ચોખાની ગુણીના ઢગલા કર્યા છે મકાનમાં. મકાનમાં જતા હતા ને તો ગુણીની ગુણી ભરી છે. આહાહા..! આમાંથી નવરો ક્યારે થાય?

અહીંયાં તો ત્યાં સુધી પ્રશ્ન કર્યો, શિષ્યના મુખમાં પ્રશ્ન મૂકીને એનો ખુલાસો કરે છે. કે આત્મા પોતાને જાણે છે? નહિ. સ્થિર થાય છે. તો ઉત્તર કહે છે કે, ભાઈ! જ્ઞાન છે એ જેમ અગ્નિ અગ્નિને ન જાણે. અગ્નિમાં જ્ઞાન નથી. એમ શું આત્મામાં જ્ઞાન નથી? આહાહા..! છે? અગ્નિ ન જાણે. **'વધારે શું કહેવું? (સંક્ષેપમાં,) જો તે આત્માને જ્ઞાન ન જાણે તો તે જ્ઞાન, દેવદત્ત વિનાની કુહાડીની માફક,...'** આહાહા..! શું કહ્યું? દૃષ્ટાંત છે, હોં! કુહાડીથી કરી શકે છે એ પ્રશ્ન અહીં નથી. આ તો દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવે છે. કુહાડીને તો એ કુહાડીવાળો અડતો નથી અને હલાવી શકતો નથી. પણ અહીં તો દૃષ્ટાંત આપીને એમાંથી ન્યાય બતાવવો છે. એટલે આ વળી આમ કહે કે જુઓ! એકકોર ના પાડે છે કે પરનું કોઈ કરે નહિ અને અહીં કુહાડીથી કાપે. ભાઈ! સાંભળને, ભગવાન! તારા સ્વરૂપની બલિહારી છે, બાપુ!

તું તારા સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે છતાં પોતાને જાણ્યા વિના રહે નહિ અને છતાં વિકલ્પ થાય નહિ. રાગ-વિકલ્પ થાય નહિ એવું તારું સ્વરૂપ છે, પ્રભુ! આહાહા..! પોતામાં સ્થિર રહે અને પોતાને જાણે એમ કેમ બને? કેમ બને શું? એમાં એવો સ્વભાવ છે. પોતે સ્થિર પણ રહે અને પોતાને જાણે. જાણનારી ચીજ છે. અગ્નિ કોઈ જાણનાર ચીજ નથી. આહાહા..! ક્યાં લઈ ગયા વાત! સાધારણ માણસને તો બિચારાને.. એકડાની હજી ખબર ન હોય. આ તો મોટી.. એલ.એલ.બી. અને એમ. એ.ની વાત કરે. એમ લાગે અંદરથી. તત્ત્વની શરૂઆત અહીંથી છે.

નવ તત્ત્વમાં જીવતત્ત્વ જે છે એ પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ અને બંધતત્ત્વરૂપ નથી. નહિતર ભેદ પડે નહિ. પણ એ જ્ઞાયકતત્ત્વ છે તો સંવર, નિર્જરા, મોક્ષરૂપ પણ નથી. કારણ કે એ પર્યાય ભિન્ન છે. આહાહા..! પર્યાયમાં દ્રવ્ય આવતું નથી અને પર્યાય દ્રવ્યને અડતી નથી. જરી ઝીણી વાત પડે, પ્રભુ! પરને તો અડે નહિ. પર્યાયનું અસ્તિત્વ દ્રવ્યની અપેક્ષા વિના ષટ્કારકથી કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણથી દરેક દ્રવ્યની પર્યાય ષટ્કારકથી પોતાથી થાય છે. આહાહા..! તો એ સમયે કર્તા આત્મા સ્થિર થઈને કર્મ જાણવાનું કાર્ય તો કરે જ છે. આહાહા..! પર્યાયની વાત છે ને? ધ્રુવમાં ક્યાં છે? ધ્રુવમાં ક્યાં કરવાનું છે? ધ્રુવ તો ધ્રુવ છે. એ તો એકરૂપ ત્રિકાળ ધ્રુવ છે. એમાં તો પલટવું, બદલવું થતું નથી. પર્યાયમાં સ્થિર રહે અને જાણે એ બે સ્વભાવ પર્યાયના છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- બેય કાર્ય કરે છે ?

ઉત્તર :- બેય કાર્ય જુદા છે. આહાહા..!

આમ આવું કહીને શું કહેતા હશે? એમ કહે છે, પ્રભુ! તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છો ને. તારામાં સ્થિર થઈશ તોપણ તને જાણવું ખૂટતું નથી. આહાહા..! તારો સ્વભાવ જ્ઞાન છે. કોઈને કરવું અને કોઈને અડવું એ તો તારા સ્વરૂપમાં નથી. પણ તને જાણવું નથી એમ નથી. આહાહા..! એમ લીધું છે. બહુ નિકાલ કરતા કરતા તો શિષ્ય કહે, પોતામાં સ્થિત થાય તો પોતાને જાણતો પણ નથી. કારણ કે બે ભેદ થઈ ગયા. જ્ઞેય અને જ્ઞાયક આવ્યું ને? અંદર આવ્યું ને?

'અર્થક્રિયાકારી ન ઠરે,...' નીચે અર્થ. **'અર્થક્રિયાકારી = પ્રયોજનભૂત....'** અર્થ એટલે પ્રયોજનભૂત **'ક્રિયા કરનારું. (જેમ દેવદત્ત વગરની એકલી કુહાડી અર્થક્રિયા—કાપવાની ક્રિયા—કરતી નથી,...'** એવી શંકા ન કરવી કે એક બાજુ કાંઈ કરી શકે નહિ અને વળી આ કુહાડીથી કાપે. એ તો દૃષ્ટાંત છે. **'કુહાડી અર્થક્રિયા—કાપવાની ક્રિયા—કરતી નથી, તેમ જો જ્ઞાન આત્માને જાણતું ન હોય તો જ્ઞાને પણ અર્થક્રિયા—જાણવાની ક્રિયા—ન કરી; તેથી જેમ અર્થક્રિયાશૂન્ય...'** પ્રયોજનભૂત જાણનાર શૂન્ય. **'કુહાડી દેવદત્તથી ભિન્ન છે તેમ અર્થક્રિયાશૂન્ય જ્ઞાન આત્માથી ભિન્ન હોવું જોઈએ!'** જ્ઞાન અને આત્મા ભિન્ન હોવા જોઈએ. આહાહા..! કેટલી વાત કહી છે. આહાહા..! એ તો બહારની પ્રવૃત્તિનું અભિમાન છોડતો નથી. આ કર્યું, મેં આ કર્યું, મેં પુસ્તક બનાવ્યું, મેં ૨૬ લાખનું મકાન બનાવ્યું. કોણ બનાવે? પ્રભુ! એ તો પરમાણુની પર્યાય એ સમયે થવાની છે એને કડિયાએ કરી નહિ, 'રામજીભાઈ'એ કરી નહિ, અમારે 'વજુભાઈ'એ કરી નથી. આહાહા..! એ તો એ સમયે એ પર્યાય થવાની હતી. આહાહા..! કોઈ પૈસા આપવાવાળાએ કરી નથી. આહાહા..!

પરનું કાંઈ કરે નહિ તો સ્થિર થવામાં પોતાને ન જાણે એમા શું? એવો શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. ઉત્તર આપ્યો કે એ તો સ્વરૂપથી વિરુદ્ધ છે. અગ્નિ ઉષ્ણતાને જાણે નહિ. એ

તો જડ છે. એ જ પ્રકારે જ્ઞાન આત્માને જાણે જ છે. જ્ઞાન તો આત્માને જાણે જ છે. આહાહા..! અર્થક્રિયા છે. જ્ઞાનની પ્રયોજનભૂત ક્રિયા એ જાણવું છે. આહાહા..! આત્મા આત્માને જાણે એવો વિકલ્પ કેમ કરે છે? કે વિકલ્પ નહિ, એ સ્વરૂપ છે. આત્મા પોતાને જાણે એવું એનું સ્વરૂપ છે.

બીજી લીટી. જ્ઞાન ને જ્ઞેય સંબંધી વિકલ્પ. ઉપરની લીટીમાં. આત્મા જ્ઞાન અને પોતાને જાણે એવો વિકલ્પ એમાં નથી. એ તો એનો સ્વભાવ જ છે. આહાહા..! જાણવું એ એક જ આત્માનો સ્વભાવ છે. પંચમહાવ્રતને પાળવા, પરની દયા પાળવી, પરોપકારના કામ કરવા, પાંજરાપોળ બનાવવી એ કાંઈ કરી શકતો નથી. એ કાંઈ કરી શકતો નથી એમ પોતાને જાણતો નથી, એમ નથી. અંદર સ્થિર થયો તો પોતાને જાણીને સ્થિર છે. પોતાને બરાબર જાણે છે. સમજાણું કાંઈ? તેથી આત્માથી ભિન્ન સિદ્ધ થઈ ગયું.

'(અર્થાત્ જ્ઞાન ને આત્માની સર્વથા ભિન્નતા તો)...' જ્ઞાન ને આત્મા ભિન્ન હોય તો જ્ઞાન ન જાણે. પણ અહીં તો અભિન્ન છે. **'ખરેખર સ્વભાવવાદીઓને સંમત નથી.'** આહાહા..! જ્ઞાન આત્મા આત્મામાં સ્થિર વીતરાગ થઈ જાય અને જાણે નહિ, એ સ્વભાવવાદીઓને સંમત નથી. સ્વભાવવાદી ઠરાવ્યું. આહાહા..! સ્વભાવ પોતાનો જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન જ્ઞાનને જાણે. ન જાણે એ સ્વભાવવાદીઓને માન્ય નથી. આહાહા..! આવી વાત હવે. એમાં આખો દિ' ઇચ્છામી... આહાહા..! પડિક્કમણા કરવા ને, નિર્દોષ આહાર લેવો, સદોષ (આહાર) છોડવા. અરે..! પ્રભુ! એ વ્યવહારથી કથનશૈલી આવે. પણ એ બધું જાણવાલાયક છે. આત્મા જાણવા સિવાય કાંઈ કરતો નથી. આહાહા..! ગમે તેટલા જીનના મોટા વેપાર હોય મીલના, એક તણખણું પણ ફેરવી શકે નહિ. પણ એ પરને ફેરવી શકે નહિ તો પોતામાં સ્થિર થઈને પોતાને જાણે નહિ, એમ નથી. પોતાને જાણે. જ્ઞાતા સ્થિર થઈ આનંદમાં, આનંદમાં સ્થિર થઈને પોતાને–જ્ઞેયને જાણે. જ્ઞાતા પોતાના જ્ઞેયને જાણે. જ્ઞાતા જ્ઞેયને જાણે માટે વિકલ્પ ઉઠે છે, એમ નથી. સમજાણું કાંઈ?

'ખરેખર સ્વભાવવાદીઓને સંમત નથી. (માટે નક્કી કર કે જ્ઞાન આત્માને જાણે છે.)' નિર્ણય કર. આત્મા જ્ઞાનને જ્ઞાનથી જાણે છે. સ્થિર થઈને પણ જાણે છે, કેવળજ્ઞાન થતાં પણ જાણે. આહાહા..! પોતાને જાણ્યા વિના રહેતું નથી. જાણવાનો એનો સ્વભાવ છે. સ્વભાવવાદીઓને એ માન્ય નથી કે પોતે પોતાને ન જાણે. જેણે સ્વભાવ માન્યો, ભગવાનઆત્માનું જ્ઞાન સ્વરૂપ, સ્વભાવ (છે) એમ જેણે માન્યું એને તો જ્ઞાન જ્ઞેયને જાણે છે. વિકલ્પ વિના જાણે છે. ભેદ હોવા છતાં પણ વિકલ્પ ઉઠતો નથી. આહાહા..!

કર્તા કર્મમાં તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે હું જ્ઞાયક છું એ પણ વિકલ્પ છે. ૧૪૨ (ગાથા). આહાહા..! હું જ્ઞાયક છું, એવો વિકલ્પ રાગ છે ત્યાં સુધી તને શું લાભ છે? આહાહા..! કર્તા-કર્મમાં એ લીધું છે. ૧૪૨ ગાથા. હું જ્ઞાયક છું એવો વિકલ્પ કરવાથી તને શું લાભ

છે? આહાહા..! જ્ઞાયક સ્વને જાણું છું, એનાથી પણ તને શો લાભ છે? ભેદ થયો. એ ભેદ અહીં સિદ્ધ કરે છે. આહાહા..! કઈ અપેક્ષાએ કહ્યું છે? ત્યાં કર્તા-કર્મમાં ના પાડતા હતા. આત્મા આત્માને જાણે એ વિકલ્પ છે, રાગ છે. સદ્‌ભુત વ્યવહારનયનો વિકલ્પ છે. આહાહા..! નિશ્ચયનય પણ નહિ. અહીંયાં (શિષ્ય) કહે છે, જાણતો નથી. તો આ કહે છે, જાણ્યા વિના રહેતો નથી. આહાહા..! જ્ઞાન આત્માને જાણે છે.

'એવી રીતે (આચાર્યવર) શ્રી ગુણભદ્રસ્વામીએ (આત્માનુશાસનમાં ૧૭૪મા શ્લોક દ્વારા) કહ્યું છે કે :–'

ज्ञानस्वभावः स्यादात्मा स्वभाववाप्तिरच्युतिः
तस्मादच्युतिमाकांक्षन् भावयेज्ज्ञानभावनाम्।

શ્લોકાર્થ :– 'આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવ છે; સ્વભાવની પ્રાપ્તિ...' આહાહા..! **'તે અચ્યુતિ (અવિનાશી દશા) છે;...'** પોતાનો જ્ઞાનસ્વભાવ આત્મા પોતાને જાણે એ અવિનાશી વસ્તુ છે. આહાહા..! આ દયા, દાનનો રાગ આવે છે, એને જ્ઞાન જાણે એ પણ નિશ્ચય નથી. એ સદ્‌ભુત વ્યવહારનય છે, સદ્‌ભુત ઉપચાર વ્યવહારનય છે. આહાહા..! શું કહ્યું? અંદર વ્યવહારત્નત્રય દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા સમકિત સહિત. સમકિત વિના વ્યવહાર હોય નહિ. સમ્યક્ અનુભવ સહિત જેને વ્યવહાર છે, દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા, પંચમહાવ્રતના પરિણામ, શાસ્ત્રના જ્ઞાનનો વિકલ્પ, એને જાણે એ પણ સદ્‌ભુત ઉપચાર વ્યવહારનય છે. નિશ્ચય નહિ.

અહીં કહે છે કે જ્ઞાન પોતાને જાણે એ નિશ્ચય છે. કઈ અપેક્ષાએ કીધું? સમજાણું કાંઈ? અહીં કહે છે કે જ્ઞાન પોતાને જાણે. ત્યાં કર્તા-કર્મમાં લીધું કે આત્મા આત્માને જાણે એ પણ ભેદ છે. વ્યવહારનયથી તને શું પ્રયોજન છે? ત્યાં એમ કીધું. આહાહા..! બહુ ઝીણી વાત છે, બાપુ! આ તો વીતરાગના ઘરની વાત છે. સૂક્ષ્મ તો પડે એને. કેમકે એ વાત ચાલતી નથી. બહારમાં આ પ્રવૃત્તિ કરો ને આ કરો ને આ કરો, આ છોડો, આ કરો. કંઈ કરવું ને છોડવું આત્મામાં છે જ નહિ. આહાહા..! જ્ઞાન છે, જ્ઞાન.

'માટે અચ્યુતિને (અવિનાશીપણાને, શાશ્વત અવસ્થાને)...' ઇચ્છનાર જીવને જેને શાશ્વત, આત્માની શાશ્વતદશા, મોક્ષદશા **'ઇચ્છનાર જીવે જ્ઞાનની ભાવના ભાવવી.'** જ્ઞાનની ભાવના ભાવવી જોઈએ. કોઈ દયા, દાન, વ્રત વ્યવહાર કરવો જોઈએ એમ નહિ. આહાહા..! ભાવનાનો અર્થ એકાગ્રતા છે. ભાવનાનો અર્થ વિકલ્પ નથી. **'માટે અચ્યુતિને (અવિનાશીપણાને, શાશ્વત અવસ્થાને) ઇચ્છનાર જીવે...'** મોક્ષને ઇચ્છનાર જીવે **'જ્ઞાનની ભાવના...'** (ભાવવી) આહાહા..! હું તો જ્ઞાન છું. સર્વને જાણવું એમ કહેવું એ પણ મારો સ્વભાવ છે. પરને જાણે માટે વ્યવહાર થયો એમ પણ નથી. હું તો જાણનાર છું. એવી ભાવના ભાવવી જોઈએ. એવી ભાવના કરવી જોઈએ. આટલું બધું કરવાનું મૂકીને આ કરવું એકલું? આખો દિ' બહારની કડાકૂટમાં પડે છે.

આચાર્ય મહારાજ કહે છે, જેને મોક્ષની અભિલાષા છે, અવિનાશી દશાની ભાવના છે એ જ્ઞાનની ભાવના કરે. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ ત્રિકાળ છું. એની ભાવના એકાગ્રતા (કરે). બીજી વાત છોડી દે. આહાહા..! વ્યવહારરત્નત્રય વચ્ચે આવે છે. પણ એને પણ જાણવું એ વ્યવહારનો ઉપચાર છે. શું કીધું? પોતાને જાણીને અનુભવમાં રહે અને વ્યવહારરત્નત્રય જણાયો તો વ્યવહારરત્નત્રયને જાણ્યો, એ પણ એક સદ્‌ભુત ઉપચાર છે. કેમકે જાણનારી પર્યાય પોતાની છે તો સદ્‌ભુત છે અને પોતાની ચીજ નથી માટે ઉપચાર છે. અને ભેદ પડ્યો માટે વ્યવહાર છે. આહાહા..! હવે આવી વાતું! આચાર્ય મહારાજે પોતાના માટે આ બનાવ્યું છે. મારી ભાવના માટે મેં આ બનાવ્યું છે. એમાં આ ચીજ છે. લોકોને એમાંથી ઘણું મળે એવી ચીજ છે. આહાહા..!

'માટે અચ્યુતિને (અવિનાશીપણાને, શાશ્વત અવસ્થાને)...' એટલે મોક્ષ. મોક્ષ દશાને **'ઇચ્છનાર જીવે જ્ઞાનની ભાવના ભાવવી.'** જીવ તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે માટે જ્ઞાનની ભાવના ભાવવી જોઈએ. સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણેય જ્ઞાનની પર્યાય છે. ભલે દર્શનની પર્યાય છે પણ એ પણ જ્ઞાન.. જ્ઞાનસ્વરૂપી ભગવાન ચૈતન્યદળ અનંતગુણનો પિંડ રસ... આહાહા..! ... .. બનાવે છે ને? કોળા-કોળા. કોળાની વેલ છે એ પાતળી છે. કોળાની વેલ પાતળી છે અને પાકે પોણા મણનું. હિન્દુસ્તાનમાં તો એની ખેતી કરે છે. જોયું છે. આહાહા..!

એમ ભગવાન શરીર પ્રમાણે છે પણ એની મહિમા અને જ્ઞાન ને આનંદ અનંત... અનંત... અનંત છે. જ્ઞાન અનંત, દર્શન અનંત, શાંતિ અનંત, વીર્ય અનંત, પ્રભુતા અનંત, સ્વચ્છતા અનંત, કર્તા અનંત, કર્મ અનંત, કરણ અનંત, શાંતિ અનંત, પ્રભુતા અનંત. આહાહા..! અને એ પણ એક ગુણમાં જે ભાવ છે, એ ગુણમાં અનંત ગુણના જે ભાવ છે એનું એક ગુણમાં રૂપ છે. શું કીધું?

એક ગુણમાં બધા ગુણનું રૂપ છે. જેમ જ્ઞાન જાણે છે પણ જાણે છે અને અસ્તિત્વગુણ ભિન્ન છે. છતાં જ્ઞાન છે એવું અસ્તિત્વનું રૂપ જ્ઞાનમાં પણ છે. જ્ઞાન છે એ અસ્તિત્વ આવ્યું. આહાહા..! અસ્તિત્વ ગુણ એમાં ન આવ્યો પણ અસ્તિત્વનું રૂપ આવ્યું. જ્ઞાન છે. આહાહા..! વીતરાગની વાતું જુદી જાતની છે, ભાઈ! આહાહા..! બહુ પરિચય જોઈએ. અભ્યાસ જોઈએ થોડો.

અનંતકાળથી રખડે છે. ચોર્યાશીના અવતારમાં ક્યાંય પતો નથી. ક્યાં પાછો અહીંથી જશે એનો એણે નિર્ણય કરવો પડશે. આહાહા..! દેહ તો છૂટી જશે. આની તો મુદત છે. પછી સત્તા તો આત્માની રહેનારી છે. પોતાનું અસ્તિત્વ તો રહેશે. તો અસ્તિત્વ ક્યાં રહેશે? અહીંથી બીજે જવાનું છે. આહાહા..! જો સાચું જ્ઞાન, સાચું દર્શન, સાચા ચરિત્રાદિ (પ્રગટ કર્યા હશે) તો એ મોક્ષમાર્ગમાં જશે. આહાહા..! અને આ મોક્ષમાર્ગ સિવાય રાગ-દ્વેષાદિ કરે... આહાહા..! એકલો રાગ, ક્રોધ, માન, માયા, સૂક્ષ્મ છે, ભાઈ! રાગની વાત બહુ સૂક્ષ્મ

છે. દ્વેષ સૂક્ષ્મ છે, ક્રોધ-માન-માયા સૂક્ષ્મ છે. સૂક્ષ્મ શલ્ય જો રહી જાય તો મરીને તિર્યંચ-પશુ થશે. કેમકે સીધો માર્ગ ગ્રહણ નથી કર્યો. આડો માર્ગ પકડ્યો. મનુષ્ય આમ સીધા છે. પશુ આડા છે. આડો કષાયનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો તો એ રસ્તે પશુ થશે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– આ બધા પૈસાદાર પશુ જ બનવાના?

ઉત્તર :– પૈસાદાર ધૂળમાં પણ નથી. પૈસાદાર હતો કે દિ'? એ તો અમારા ભાઈને કહ્યું હતું. 'મનસુખ'નો બાપ. ભાઈ જ થાય ને? અમારા ફઈના દીકરા થતા હતા. ફઈના દીકરા. 'ઉગામેડી'. કીધું, બહુ આ આખો દિ' મહેનત કરો છો. ગામમાં સાધુ આવે તો સામું જોવે નહિ. રાતે જાય. ઓલા સાધુ સવારે આઠ વાગે (આવે). આ બાર કલાક સુધી સામું જોવે નહિ. શેની માંડી છે? શું કર્યું છે આ તેં? ક્યાં જાવું છે? કીધું. પશુ થઈશ યાદ રાખજે. એય..! 'મનસુખ'! (સંવત) ૧૯૬૪ની સાલ. તારા જન્મ પહેલા. તારો જન્મ (સંવત) ૧૯૭૪. આ તો ૬૪ની સાલ. ૮ વર્ષ પહેલા. આહાહા..! આખો દિ' માયા, લોભ, રાગ, ઇચ્છા એનું જ ઘુંટણ. પ્રભુ! તારે ક્યાં જાવું છે? આહાહા..! ઇચ્છાના અસંખ્ય પ્રકાર. અને ઇચ્છા એ લોભ છે. લોભ એ રાગ છે. આહાહા..! એ અસંખ્ય પ્રકારના રાગના સેવનમાં પ્રભુ કહે છે કે આડો થઈ જઈશ. વર્તમાનમાં આડાઈ કરીને? પશુ આડા હોય. ગાય, ભેંસ, વીંછી આમ આડા હોય, સીધા નથી. ઓહોહો..! 'ગોમ્મટસાર'માં પાઠ છે. 'ગોમ્મટસાર'માં. પ્રભુ! આવો અવતાર ન જો. આહાહા..!

અહીં તો એ ત્યાં સુધી લઈ જાય છે કે મોક્ષને ઇચ્છનાર. આહાહા..! અચ્યુતિ અવિનાશી પદવી પ્રાપ્ત થઈ તો ત્યાંથી ચળવું થતું નથી. આહાહા..! એવી મોક્ષ દશા પામવા જ્ઞાનની ભાવના ભાવવી જોઈએ. જ્ઞાન એટલે આત્મા. આહાહા..! આ બધું આખો દિ' આ કરવું... કરવું... કરવું... જ્ઞાનની ભાવના ક્યારે કરવી? આહાહા..! ભાઈ! માર્ગ કોઈ જુદો છે. વીતરાગનો માર્ગ દુનિયાની સાથે સિફારિશ ચાલે એવી નથી. કુદરતમાં કોઈની સિફારિશ.. સિફારિશને શું કહે છે?

જે સ્વભાવ જે રીતે હોય છે એ પ્રમાણે જો ન માને અને એથી વિપરીત કર્યું તો ચાર ગતિમાં રખડશે. આહાહા..! આ જ્ઞાનની ભાવના કરવાથી મોક્ષ મળશે. આહાહા..! કાંઈ કરવા-ફરવાની વાત નથી. હું બીજાને ભણાવું અને પુસ્તક બનાવું ને. ભાઈ નથી આવ્યા? 'હીરાલાલ' નથી આવ્યા? 'હીરાલાલ'. હિન્દુસ્તાનમાં છ હજાર મંદિર છે. છ હજાર દિગંબર મંદિર. એ બધા મંદિરમાં એક એક પુસ્તક ભેટ આપવાનું છે. છ હજાર પુસ્તક ભેટ આપવાના છે. આખા હિન્દુસ્તાનમાં એક એક એક. ન માને એને આપે છે. મંદિરમાં રાખવું. 'બહેન'નું પુસ્તક. 'બહેન'નું પુસ્તક બહુ અલૌકિક છે. એના અર્થ ઝીણા બહુ છે. આહાહા..!

અહીં કહે છે, જીવને મોક્ષની ઇચ્છા હોય એને જ્ઞાનની ભાવના ભાવવી જોઈએ. કાંઈ એમ ન કહ્યું કે આમ ભણવું કે છ દ્રવ્યને જાણવા. આ જ્ઞાનમાં બધું જ્ઞાન આવી જાય

છે. પોતાનું જ્ઞાન થયું ત્યાં જ્ઞાનનો સ્વભાવ સ્વપરપ્રકાશક છે એમાં બધું આવી જાય છે. આહાહા..! આચાર્ય મહારાજ પોકાર કરે છે. કળશ છે ને? 'પદ્મપ્રભમલધારિદેવ'. જ્ઞાનની ભાવના... ઘણું લીધું. ઓહોહો..! હું તો જ્ઞાનસ્વરૂપી છું. કોઈ ચીજને કરવી, ફરવી, છોડવી, રાખવી, રક્ષા કરવી એ મારા અધિકારની વાત નથી. આહાહા..! તો પછી આ બાયડી, છોકરા, કુટુંબને ક્યાં મૂકવા? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– બાયડી, છોકરા ક્યાં આડા આવ્યા? પોતાનો રાગ આડો આવે.

ઉત્તર :– એ પર સંયોગ ક્યાં નડે છે? રાગ નડે છે. નારકીમાં પણ નારકીને જે પ્રતિકૂળતા છે એનું દુઃખ નથી, સંયોગનું દુઃખ કોઈને નથી. સંયોગ ઉપર લક્ષ જતાં રાગ થાય તેનું દુઃખ છે. સમજાણું કાંઈ? ત્યાં લોઢું અડે તો એનું દુઃખ નથી. એના તરફ લક્ષ જાય અહંહં... (થાય છે) એનું દુઃખ છે. આહાહા..! ગજબ વાત છે. વીતરાગની વાત જગતથી જુદી જાત છે. આહાહા..! ઘણ પડે માથે એનું દુઃખ નથી. ફક્ત એ તરફ લક્ષ જતાં ઠીક નથી, અઠીક છે, એવો દ્વેષ કરે છે એનું દુઃખ છે. કેમકે ઘણ મારે તો ઘણ તો માથાને અડતો પણ નથી. આહાહા..! આ વીતરાગ ત્રણલોકના નાથની વાણી.

અહીં તો ભાર ક્યાં છે? કે **'જીવે જ્ઞાનની ભાવના ભાવવી.'** જોઈએ. બધું છોડીને. ગમે તેટલું જાણપણું થયું. પણ એ અંતર વસ્તુ ભગવાન જ્ઞાનસ્વભાવ, સ્વભાવ, હોં! આ ધાર્યું એ નહિ. અગિયાર અંગની ધારણા કરી એ પણ નહિ. એ તો બહારથી. સાંભળીને અગિયાર અંગનું જ્ઞાન થયું એ પણ બંધનું કારણ છે. આહાહા..! પોતાનું જે અબંધસ્વરૂપ, પ્રભુ! જ્ઞાન જે અબંધસ્વરૂપ અંદર ત્રિકાળ છે, જે ત્રિકાળ નિરાવરણ છે. ત્રિકાળ અખંડ એક પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય છે. શુદ્ધ પારિણામિક પરમભાવરૂપ નિજ પરમદ્રવ્ય છે એની ભાવના ભાવવી. આહાહા..! અહીં લાવીને મૂક્યું. કોઈ દિ' વાત કરી નહિ. આહાહા..!

'વળી (આ ૧૭૦મી ગાથાની ટીકાના કળશરૂપે ટીકાકાર મુનિરાજ શ્લોક કહે છે) :–'

શ્લોક–૨૮૬

तथा हि -

(मंदाक्रांता)

ज्ञानं तावद्भवति सुतरां शुद्धजीवस्वरूपं
स्वात्मात्मानं नियतमधुना तेन जानाति चैकम्।
तच्च ज्ञानं स्फुटितसहजावस्थयात्मानमारात्
नो जानाति स्फुटमविचलाद्भिन्नमात्मस्वरूपात्।।२८६।।

तथा चोक्तंम -

णाणं अव्विदिरित्तं जीवादो तेण अप्पगं मुणइ।
जदि अप्पगं ण जाणइ भिण्णं तं होदि जीवादो।।

[શ્લોકાર્થ :–] જ્ઞાન તો બરાબર શુદ્ધજીવનું સ્વરૂપ છે; તેથી (અમારો) નિજ આત્મા હમણાં (સાધક દશામાં) એક (પોતાના) આત્માને નિયમથી (નિશ્ચયથી) જાણે છે. અને, જો તે જ્ઞાન પ્રગટ થયેલી સહજ અવસ્થા વડે સીધું (પ્રત્યક્ષપણે) આત્માને ન જાણે તો તે જ્ઞાન અવિચળ આત્મસ્વરૂપથી અવશ્ય ભિન્ન ઠરે! ૨૮૬.

વળી એવી રીતે (અન્યત્ર ગાથા દ્વારા) કહ્યું છે કે :–

"[ગાથાર્થ :–] જ્ઞાન જીવથી અભિન્ન છે તેથી તે આત્માને જાણે છે; જો જ્ઞાન આત્માને ન જાણે તો તે જીવથી ભિન્ન ઠરે!"

શ્લોક–૨૮૬ ઉપર પ્રવચન

કેટલામો? ૨૮૬?

ज्ञानं तावद्भवति सुतरां शुद्धजीवस्वरूपं
स्वात्मात्मानं नियतमधुना तेन जानाति चैकम्।
तच्च ज्ञानं स्फुटितसहजावस्थयात्मानमारात्
नो जानाति स्फुटमविचलाद्भिन्नमात्मस्वरूपात्।।२८६।।

શ્લોકાર્થ :– 'જ્ઞાન તો બરાબર શુદ્ધજીવનું સ્વરૂપ છે;...' આહાહા..! ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપ પવિત્ર પરમાત્મા. આત્મા પરમાત્મા જ છે, પરમેશ્વર છે. એ જ્ઞાનસ્વભાવથી બરાબર શુદ્ધ જીવ સ્વરૂપ છે. એ જ્ઞાન જાણવું.. જાણવું... જાણવું પોતાને એ એનું સ્વરૂપ છે. જાણવા સિવાય બીજું કોઈ પોતાનું સ્વરૂપ છે નહિ. **'જ્ઞાન તો બરાબર શુદ્ધ જીવનું સ્વરૂપ છે; તેથી (અમારો) નિજ આત્મા હમણાં (સાધક દશામાં) એક (પોતાના) આત્માને નિયમથી (નિશ્ચયથી) જાણે છે.'** આહાહા..! મુનિરાજ કહે છે. સાધકદશા છે તો પોતાના આત્માને જ જાણે છે. સ્થિર થાય છે એને જાણે છે. આહાહા..!

'અને, જો તે જ્ઞાન પ્રગટ થયેલી સહજ અવસ્થા વડે સીધું (પ્રત્યક્ષપણે) આત્માને ન જાણે...' આહાહા..! આત્મા પોતાનું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એ સીધું પોતાનું જ્ઞાન, પરની અપેક્ષા વિના એ જ્ઞાન જ્ઞાનને જો ન જાણે **'તો તે જ્ઞાન અવિચળ આત્મસ્વરૂપથી અવશ્ય ભિન્ન ઠરે!'** એને મુક્તિ સિદ્ધ નહિ થાય, ચાર ગતિ સિદ્ધ થશે. આહાહા..! એકવાર તો આમ

ઢીલો પાડી દે એવું છે. પૈસાની હોંશ ને આબરૂની હોંશ... આહાહા..! 'નાઈરોબી'માં કહ્યું ને? સાડા ચારસો તો કરોડપતિ છે. હમણાં ગયા હતા ને? સાડા ચારસો!

મુમુક્ષુ :– આવી વાત કરો આપ તો અમને મીઠી બહુ લાગે.

ઉત્તર :– ધૂળમાં મીઠું નથી. બધાને .. અને પંદર તો અબજપતિ. પંદર અબજપતિ. એક અબજપતિ વ્યાખ્યાનમાં આવતા હતા. અહીં તો આ વાત છે, બાપુ! આ બધું હા, હો ને પચ્ચીસ લાખના મકાન કરે, મંદિર કરે માટે ધર્મ થશે. એમ નથી. અહીં તો ચોખ્ખી વાત છે. ૬૦ લાખ ભેગા કર્યા હતા. પંદર લાખ પહેલા કર્યા હતા. પણ અમે ગયા પછી ૨૬ દિવસમાં ૪૫ લાખ ભેગા કર્યા. ૬૦ લાખ રૂપિયા. ત્યાં તો કરોડોપતિ છે ને? આવું પચ્ચીસ લાખનું મંદિરનું મકાન બનાવે, એ આત્મા બનાવી શકે, આત્મા એ મંદિર બનાવી શકે એમ તો નથી. બનાવવાનો ભાવ છે, શુભભાવ એ પુણ્ય છે. બંધનનું કારણ છે. આહાહા..! છતાં આવ્યા વિના રહે નહિ. વ્યવહાર આવે છે. ભક્તિ, પૂજા, દયા, દાનના શુભભાવ આવે છે, પણ છે બંધનું કારણ. આહાહા..! પૈસા ખર્ચ્યા માટે મોક્ષ નજીક થઈ જશે, તો ગરીબ માણસને રોવું પડે.

અહીંયાં તો આત્મા અહીં ઋદ્ધિ પડી છે તારી પાસે. ગરીબ અને તવંગર બધા પાસે આત્મા પડ્યો છે. છે એની ભાવના કરવાની છે. આહાહા..! છે? **'અને, જો તે જ્ઞાન પ્રગટ થયેલી સહજ અવસ્થા વડે સીધું (પ્રત્યક્ષપણે) આત્માને ન જાણે તો તે જ્ઞાન અવિચળ..'** એટલે મોક્ષ. **'આત્મસ્વરૂપથી અવશ્ય ભિન્ન ઠરે!'** અવિચળ દશાથી તો ભિન્ન રહેશે, પોતાના સ્વરૂપમાં નહિ રહે. આહાહા..! બહુ ઝીણી વાત આવી છે. થોડું ન સમજાય તો રાત્રે પ્રશ્ન કરવા. જ્ઞાન પરને જાણે એ તો વ્યવહાર પણ પોતાને જાણે એ નિશ્ચય છે. આહાહા..! ન જાણે એમ નહિ. ભગવાન ચૈતન્યસૂર્ય, ચૈતન્યપ્રકાશનો દરિયો, ચૈતન્યપ્રકાશનો દરિયો છે–સાગર છે. એનું ધ્યાન કર, એની ભાવના કર, એ મોક્ષનું કારણ છે, બીજું કોઈ કારણ છે નહિ. (શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)